

I S T O R I E

Dennis Deletant este profesor emerit de studii românești la University College, Londra, unde a predat la School of Slavonic and East European Studies între 1969 și 2011. A deținut postul de profesor invitat la Catedra de studii românești „Ion Rațiu” din cadrul School of Foreign Service de la Universitatea Georgetown, Washington, D.C., din august 2011 până în iunie 2020 și a fost numit Public Policy Fellow al Woodrow Wilson Center din Washington în iunie 2022.

Pe 1 decembrie 2000, a primit din partea președintelui Emil Constantinescu Ordinul pentru Merit, în grad de comandant, pentru servicii aduse democrației românești, iar pe 26 octombrie 2016 a fost decorat de președintele Klaus Iohannis cu Steaua României, cea mai înaltă distincție civilă a României, pentru activitatea lui de promovare a istoriei, limbii și culturii românești. Este autorul mai multor monografii cu privire la istoria României, printre care: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, Hurst & Co., London, 1995; M.E. Sharpe, New York, 1995 (*Ceaușescu și Securitatea, 1965–1989*, Humanitas, 1995); *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*, Hurst & Co., London, 1999; St Martin's Press, New York, 1999 (*Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, Polirom, 2001); *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave, London, 2006 (*Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, Humanitas, 2006); *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave Macmillan, London, 2016 (*Activități clandestine britanice în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Humanitas, 2016); *Romania under Communism. Paradox and Degeneration*, Abingdon, Oxford; Routledge, New York, 2019; *In Search of Romania*, Hurst, London, 2022 (*În căutarea României. O aventură personală din '65 până azi*, Humanitas, 2023); *Romania, 1916–1941. A Political History*, Abingdon, London; Routledge, New York, 2023 (*România. O istorie politică*, Humanitas, 2024). A colaborat la volumul coordonat de Cristian Preda *Cum a rămas România fără președinte ales. 7 răspunsuri posibile* (Humanitas, 2025).

DENNIS DELETANT

**ROMÂNIA
SUB COMUNISM**

PARADOX ȘI DEGENERARE

Traducere din engleză
de Iulian Comănescu

HUMANITAS

Redactori: Mona Antohi, Bogdan Nicolau
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Dennis Deletant

Romania under Communism

Copyright © 2019 Dennis Deletant

All rights reserved.

Authorised translation from the English language edition published
by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group.

© HUMANITAS, 2025, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Deletant, Dennis

România sub comunism: paradox și degenerare / Dennis Deletant;

trad. din engleză de Iulian Comănescu. – București: Humanitas, 2025

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-50-8951-1

I. Comănescu, Iulian (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Andrea, cu recunoștință pentru sprijinul și răbdarea ei

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Biografiile personajelor-cheie</i>	11
<i>Abrevieri</i>	27
 Introducere	31
1. Anii timpurii ai Partidului Comunist Român (1921–1944)	35
2. Lovitura de stat din 23 august 1944 și ascensiunea la putere a Partidului Comunist Român	50
3. Aplicarea planului totalitar	68
4. Securitatea ca instrument de constrângere	101
5. Calea către dominație a lui Gheorghiu-Dej	120
6. Consolidarea puterii lui Gheorghiu-Dej	143
7. Gulagul românesc	167
8. Rezistența armată	186
9. Afirmarea autonomiei, 1956–1965	194
10. Ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu	211
11. Dezvoltarea autonomiei de către Ceaușescu	227
12. Paradoxul politicii externe	244
13. Promovarea identității naționale: Transilvania și Basarabia	260
14. Supunerea față de regim	293
15. Disidența	325
16. Represiunea, degenerarea și izolarea	392
17. Revoluția	425
18. Epilog	455
19. Concluzie	461
Anexa 1. Raportul lui V. Lesakov	466
Anexa 2. Organizarea Serviciului Român de Securitate între 1948 și 1965 ...	470
Anexa 3. Declarația lui Gheorghe Pintilie, fost șef al Securității, datată 15 mai 1967 și prezentată Comisiei Partidului însărcinate cu investigarea morții lui Ștefan Foriș	472

Anexa 4. Ministerul român de Externe	476
Anexa 5. Formarea guvernului Groza	478
Anexa 6. Condițiile din Penitenciarul de la Aiud	481
Anexa 7. Arestarea și interogarea lui Herbert (Belu) Zilber	484
Anexa 8. UM 0920/A, redenumită UM 0110 în august 1978	486
Anexa 9. Organizarea Securității pe 22 decembrie 1989	491
<i>Note</i>	495
<i>Bibliografie selectivă</i>	599
<i>Indice</i>	621

MULȚUMIRI

Fără sprijinul a mulți prieteni și câteva instituții, acest studiu n-ar fi fost dus nici odată la capăt. Printre instituții, doresc să menționez susținerea care mi-a fost oferită prin burse de călătorie de către School of Slavonic and East European Studies a University College din Londra, unde am predat între 1969 și 2011, de Universitatea din Amsterdam, căreia i-am fost împrumutat timp de câteva semestre între 2003 și 2010, și de reședința mea academică din acest moment, Universitatea Georgetown, unde am onoarea să fiu profesor invitat de studii românești din august 2011. În fapt, finalizarea acestui studiu mi-a fost înlesnită în mare măsură de generozitatea Rațiu Family Foundation și de încurajările lui Nicolae Rațiu.

Dintre mulții mei prieteni din România, vreau în primul rând să-i mulțumesc lui George Cipăianu și fratelui său, Enea. Ei sunt sprijinul meu de nădejde la Cluj-Napoca, fiindcă m-au întâmpinat cu căldură în casa lor și mi-au oferit nenumărate ocazii de a evalua felul în care avansa studiul meu; alături de ei merită o recunoaștere specială pentru înlesnirea accesului la dosarele poliției secrete comuniste a României și colegii lor de la Universitatea Babeș-Bolyai, Ioan Piso, Liviu Țirău, Ioan Ciupea, Marius Bucur, Gheorghe Măndrescu, și Ștefan Matei și Ottmar Trașcă de la Institutul de Istorie al Academiei „Gheorghe Barițiu” din Cluj-Napoca. Îi mulțumesc lui Virgiliu Țărău, profesor de istorie la Babeș-Bolyai și vicepreședinte al Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). În decursul anilor, Virgiliu a dovedit o prietenie care depășește limitele contactului formal. Claudiu Secașiu, din aceeași instituție, a jucat un rol neprețuit ajutându-mă să identific diverse surse, și le rămân deosebit de îndatorat lui și întregului personal arhivistic al CNSAS.

La București, prietenii de familie Mihaela, Ana și Sandu Hodoș, dispărut azi dintre noi, merită o mențiune specială. Fără ospitalitatea lor, care durează de decenii, și conversațiile stimulante cu privire la toate problemele României, nu aș fi câștigat perspectiva intimă necesară pentru o înțelegere nuanțată a trecutului țării. Ana Blandiana, Romulus Rusan, și el dispărut dintre noi, și Ioana Boca, inima, sufletul și coloana vertebrală ale Memorialului Sighet și ale Fundației Academia Civică, mi-au permis, prin generozitatea lor spirituală, să înțeleg și să trag concluzii din experiențele multor victime ale regimului comunist. Am obținut un profit incalculabil din discuțiile despre cercetările mele cu Șerban Papacostea și Andrei Pippidi, în timp ce Ioan Chiper, Viorel Achim și Cristian Vasile mi-au îmbogățit cu toții cunoștințele asupra unor aspecte particulare ale regimului comunist din România. Armand Goșu, Stejărel Olaru, Andrei Muraru, Dragoș Petrescu, Ștefan Bosomitu, Marius Stan și Dumitru Lăcătuș m-au ajutat să identific și să accesez cercetări și articole relevante din publicațiile românești. Marius Oprea merită mulțumiri speciale. Experiențele noastre comune în lupta cu mentalitatea comunistă referitoare la accesul la materiale de cercetare din anii 1990 au creat o legătură strânsă de prietenie între noi, iar temeritatea lui Marius mi-a permis să-mi largesc cunoștințele și înțelegerea privind activitatea Securității.

La Londra, Dan Brett, Irina Marin, Trevor Thomas, Martyn Rady, Radu Cinpoș, Alex Boican și Alex Drace-Francis (în vizitele lui de la Amsterdam) mi-au oferit doze neprețuite de stimulare intelectuală. La Washington, soția mea și cu mine am avut privilegiul de a intra într-o relație de prietenie fermă cu Mircea Răceanu și soția lui, Mioara. Mircea mi-a împărtășit cu generozitate vasta lui experiență dobândită în Ministerul de Externe vreme de treizeci de ani, din 1959, îmbogățindu-mi în consecință înțelegerea politicii externe a lui Ceaușescu, pe care sper să o fi transmis în acest studiu. Am avut de asemenea norocul de a beneficia de cunoașterea profundă a României comuniste a lui Vladimir Tismăneanu, căruia îi sunt în mod special recunoscător. Discuțiile cu prietenii mei Ernest Latham, Radu Ioanid și Andrei Brezianu, dispărut astăzi dintre noi, mi-au oferit perspective proaspete asupra politicii lui Ceaușescu. Grant Harris, de la Biblioteca Congresului, a identificat pentru mine un număr de surse care altfel mi-ar fi scăpat. Ruth Sulynn Taylor din Charles Town, West Virginia, și Mick și Irene Schubert din Mount Vernon au fost gazde alese și pline de afecțiune pentru soția mea și pentru mine. Angela Stent, directoarea Centrului pentru Studii Eurasiatice, Ruse și Est-Europene al Universității Georgetown, adjunctul ei Benjamin Loring și Cristina Watts și Sarah Radomsky, coordonatoare administrative ale Centrului, au îmbinat sprijinul neprețuit pe care mi l-au dat în sarcinile mele academice cu mult farmec și bună dispoziție și, în același timp, am putut conta totdeauna pe ideile foarte subtile și pătrunzătoare ale lui Charles King pentru a-mi rafina înțelegerea pe care o aveam în privința relațiilor României cu vecinii ei din Europa de Sud-Est și de Est.

Îi sunt cel mai îndatorat intelectual lui Maurice Pearton. Evaluarea lui pertinentă și precisă a istoriei economice și politice a secolului XX m-a salvat de la o serie de judecăți greșite. Consider o onoare faptul că mă număr printre prietenii lui și consemnez aici recunoștința mea pentru sprijinul lui total și respectul pentru modul inestimabil în care mi-a ghidat cercetările în ultimii patruzeci de ani.

Sunt deosebit de recunoscător Monei Antohi și lui Bogdan Nicolau pentru aportul lor neprețuit la redactarea cărții, mai ales la identificarea unor texte în original, și lui Iulian Comănescu pentru excelenta traducere.

Soției mele, Andrea, îi rezerv cea mai profundă admirație pentru înțelegerea binevoitoare și răbdarea cu care mi-a suportat perioadele de carantină autoimpusă în studiul meu, în vremea când dădeam substanță și formă acestei cărți.

iulie 2017

INTRODUCERE

E tentant să abordezi comunismul doar în termenii naturii lui represive și ai negării crase a drepturilor omului. Într-adevăr, maniera în care experimentul politic și ideologic pus în aplicare de stăpânii sovietici a fost impus asupra țărilor din Europa Centrală și de Est evidențiază caracterul său coercitiv și va fi discutată în acest studiu. Comunismul nu a venit la putere prin alegeri. Dar, odată instaurat, agentul lui, Partidul Comunist, a pus în aplicare strategii sofisticate pentru menținerea la putere. O examinare a acestor strategii este esențială pentru a înțelege longevitatea comunismului în Uniunea Sovietică și țările ei satelit.

Din acest motiv, un studiu pertinent asupra comunismului trebuie să aibă un caracter complex și interdisciplinar. Ar trebui să ia în considerare analiza costuri-beneficii făcută de cetățenii dintr-un astfel de regim atunci când au ales să-l tolereze – în cazul României – și să-și exprime susținerea pentru el și pentru Ceaușescu. Atunci când privim ceea ce s-a întâmplat cu România în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, cuvintele socialistului britanic Richard Crossman ne vin în minte. Scriind în 1949, acesta afirma că:

nici un om care nu s-a luptat cu comunismul ca filozofie politică și cu comuniștii ca oponenți politici nu poate înțelege cu adevărat valorile democrației occidentale. Diavolul locuia pe vremuri în Rai, iar cei care nu s-au întâlnit cu el n-ar putea recunoaște un înger atunci când îl văd.¹

Viața a continuat sub dictatură, chiar dacă în mare parte a fost predefinită, pentru individ, de către regim. Cum negocia cetățeanul provocările așezate în calea lui de stat? În ce grad i-a perturbat asta busola morală? Ce rol au jucat intelectualii chemați să „valideze” regimul? De ce s-a transformat utopia în distopie sub Ceaușescu? Care a fost inspirația ideologică a politicii de „sistematizare a satelor”? Sub ce forme s-a manifestat cultul personalității? Acestea sunt câteva din întrebările cărora le vom căuta răspuns în această analiză.

Cu privire la diferite aspecte ale guvernării comuniste din epoca Ceaușescu au apărut câteva studii admirabile, mai ales cele ale lui Adam Burakowsky, Mary Ellen Fischer și J.F. Brown.² Vladimir Tismăneanu ne-a dat o admirabilă analiză a istoriei Partidului Comunist Român (*Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, Los

Angeles, 2003), care se concentrează pe lupta pentru dominație în partid. Gheorghiu-Dej s-a bucurat de mai puțină atenție.³ Totuși, el a fost cel care a făcut regimul lui Ceaușescu posibil. E scopul acestei cărți să cartografieze acest traseu și să se concentreze în coborârea lui Ceaușescu în „obsesivitatea demonică a unui om posedat și orbit de un sens nebunesc al lui însuși și al misiunii sale”⁴.

Inspirându-mă din studiile sus-menționate, m-am bizuit de asemenea pe propriile cercetări, extinse, în sursele primare referitoare la aceste subiecte, care au avut ca rezultat publicarea a trei monografii: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Communist Romania, 1965–89* (Hurst and M.E. Sharpe, London, New York, 1995)*; *România sub regimul comunist* (Fundatia Academiei Civice, București, 1997) și *Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and St Martin's Press, London, New York, 1999). În anii scurși de la apariția lor însă, au apărut în română un mare număr de lucrări secundare, a căror consultare mi-a permis o analiză mai nuanțată a regimului comunist.

Implicarea mea în studiile românești s-a produs la jumătatea anilor 1960, cu studiul limbii și literaturii, și a ajuns să se extindă în mod natural la istorie și cultură, ca întreg. Studiul detaliat desfășurat pe parcursul a mulți ani s-a combinat cu experiențele proprii. Cercetările mele se bazează nu numai pe surse primare, ci și pe contactele mele cu disidenții, mai ales poeți și critici, care au apărut pe scena publică în stadiile târzii ale regimului Ceaușescu. Nu e de mirare că am devenit *persona non grata* pentru regim în ultima parte a anului 1988. După Revoluția din 1989, acest gen de identificare morală cu societatea – în cel mai larg sens al acesteia – mi-a deschis uși care erau închise celor mai mulți dintre cercetătorii autohtoni și „occidentali”.

Investigațiile mele cu privire la aparatul de securitate și conexiunile lui cu conducerea politică reflectă aceste experiențe. Cele trei volume mai sus-menționate se bazează nu numai pe arhivele de stat, ci și pe relatări orale ale unor figuri de frunte din zona politică și din cea a Securității, precum și pe ale victimelor lor. Ele sunt parte dintr-un corp de cercetare publicat, dar și nepublicat, care formează „blocurile componente” ale acestui studii. În consecință, atenția mea tinde să se concentreze fie pe conducerea României, fie pe dezvoltarea sa economică, ambele considerate din punctul de vedere al științelor sociale. Studiul de față oferă o *vue d'ensemble* detaliată a României sub comunism.

Caracterizez acea perioadă prin paradox și degenerare. Paradoxul este evident în cele câteva înfrunțări ale dominației comuniste. Dacă în 1956 România sub Gheorghiu-Dej s-a dovedit a fi cel mai activ aliat al Uniunii Sovietice în suprimarea Revoluției Maghiare, peste mai puțin de doi ani el îl convingea pe Nikita Hrușciov să retragă trupele sovietice din țară. Dacă succesorul lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu, putea să se prezinte lumii din afară, la finalul anilor 1960, ca un tânăr și dina-

* Vezi și Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, tr. Georgeta Ciocâltea, Humanitas, București, 1998 (n. tr.).

mic reformator, prin contrast cu îmbătrânitul Leonid Brejnev, după cederea la putere a lui Mihail Gorbaciov imaginile au fost inversate: Ceaușescu își asuma acum *persona* unui Brejnev fosilizat. Paradoxul devine și mai marcant la o comparație între politicile internă și externă ale lui Ceaușescu. În politica externă, a demonstrat abilitatea, sensibilitatea și insistența care fuseseră dovedite de Gheorghiu-Dej atunci când acesta plasase România pe un curs autonom. Ceaușescu a fost însă cel care a pus România ferm pe harta relațiilor internaționale. Faptul că a făcut trei vizite oficiale în Statele Unite, onoare fără precedent pentru liderul uneia dintre țările membre ale Pactului de la Varșovia, arată importanța conferită de administrațiile succesive ale SUA cultivării unui lider temerar. Prin contrast, în politica internă, Ceaușescu a dat dovadă de un gen de obstinație doctrinară care l-a făcut să degenereze într-un despot inflexibil, obsedat, indiferent la nevoile populației și atent numai la dominatoarea lui soție, Elena.

Vizitatorii României de azi vor găsi încă destule vestigii ale moștenirii regimului Ceaușescu, printre care, mai ales, monumentală Casa a Poporului din centrul Bucureștiului, cea mai mare clădire din Europa, și fabricile abandonate rezultate din efortul de industrializare a regimului. Mai puțin vizibile sunt cicatricile psihologice rămase, în popor, în urma regimului său represiv. Această carte încearcă să ofere o radiografie a lor.

Dennis Deletant
iunie 2017

1. ANII TIMPURII

AI PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN (1921–1944)

România în care a funcționat Partidul Comunist era radical diferită față de România în care a apărut socialismul. Ca rezultat al participării la Primul Război Mondial, țara a dobândit o suprafață mai mult decât dublă și o populație care a crescut de la 7,5 milioane de locuitori la peste 17 milioane. România mare includea zone guvernate anterior de Rusia, Ungaria și Bulgaria – lucru care a făcut-o să aibă doi vecini care nu doreau să își accepte pierderile teritoriale și au insistat pentru revizuirea tratatelor internaționale care le consfințeau; și un al treilea, Uniunea Sovietică, care refuza să recunoască pierderea Basarabiei. Prin adaosurile de teritoriu, noua Românie a dobândit minorități care au ajuns să se ridice la 29% din totalul populației, pe care politicile centralizatoare ale guvernelor din anii 1920 au făcut prea puțin, sau chiar nimic, pentru a le concilia cu noul statut. Și înainte, și după război, au existat evrei, concentrați în mare parte în Moldova, a căror sosire, adesea în bejenie, din Rusia și Ucraina, îi făcea să fie priviți, mai ales de către țărani, ca „ruși”. Imigranții sefarzi din sud, care s-au așezat în mare parte în Valahia, nu au avut parte de același gen de reticență și au reușit să se integreze mai bine, mai ales în domeniul finanțelor și cel al industriei.

Dezvoltarea industrială se mărginea la o axă est-vest, de la Timișoara la Brașov în Transilvania, și la o axă nord-sud de la Sighișoara, din Transilvania, la Ploiești și București, în Valahia. Asta însemna că țara rămăsese predominant agricolă, cu mari discrepanțe între orașe și mediul rural. După recensământul din 1930, 80% din populația de 18 milioane trăia în sate care erau prost conectate prin transport și comunicații, în timp ce, după una din surse, existau 819.422 de persoane care lucrau în industrie.¹ Puține sate aveau apă curentă sau electricitate, serviciile de sănătate erau primitive, mai ales în regiunile mai puțin dezvoltate ale Moldovei și Basarabiei, iar în astfel de condiții nu e surprinzător faptul că mortalitatea infantilă era printre cele mai înalte din Europa de Est.

Aceste probleme erau de o complexitate care ar fi împovărat și cel mai vizionar guvern sau cele mai competente cadre din administrație. În perioada interbelică, România nu avut nici una, nici alta. Din punct de vedere occidental, cea mai mare discrepanță se afla în prăpastia dintre vorbe și fapte. În spatele fațadei de instituții politice copiate din Vest,

acțiunile concrete ale guvernului erau influențate de rețele patronale și de grupuri de interese. Conform Constituției din 1923, regele avea puterea de a dizolva parlamentul și de a numi un nou guvern. Noul guvern era însărcinat cu obținerea unui mandat popular prin organizarea de alegeri, a căror desfășurare era încredințată prefectilor de județ. Invariabil, noul guvern numea noi prefecti, pentru a-și asigura rezultatul dorit. Consensul general este acela că singurele alegeri considerate relativ libere de astfel de manevre politice au fost cele din 1928. Domnia exploatare a prinților străini în Valahia și Moldova, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, ajutase la crearea în elita dominantă a unei culturi în care rapacitatea era privită ca o dovadă de abilitate și, ca urmare, corupția principiilor devenise larg răspândită. Această cultură fusese asimilată de mica și birocratică clasă de mijloc, care se aștepta să se bazeze pe remunerații neoficiale, sub forma mitelor, pentru a-și suplimenta salariile deloc impresionante. Nu exista o clasă de mijloc autohtonă, care să acționeze ca un factor corector asupra elitei, cât timp comerțul căzuse mai ales în mâinile evreilor, privați în mare parte de dreptul de vot și cărora accesul la administrație le era interzis.

Idealismul era luat în răs, iar cei care îl profesau, tinerii, erau împinși către singurele partide care păreau să aibă o ofertă în acest sens, cele ale dreptei. Deși la puțină vreme după război a avut loc o reformă agrară, mulți țărani nu și-au putut permite împrumuturile necesare pentru achiziția de mașini agricole. Recesiunea economică a anilor 1930 a creat un deceniu de instabilitate în care xenofobia țăranimii sărăcite a fost exploatarea de mișcările de dreapta, mai ales Garda de Fier, și îndreptată împotriva evreilor.² Deziluzia legată de nereușita guvernării parlamentare de a rezolva problemele economice a alimentat sprijinul pentru Gardă, cu promisiunea ei de regenerare spirituală și programul de combatere a „bolșevismului evreiesc“.

Până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist Român s-a situat la periferia politicii românești. Identificarea lui cu doctrinele comunismului, precum și amenințarea Uniunii Sovietice, ca vecin ostil, l-a privat de orice susținere populară.³ Amestecul Internaționalei Comuniste coordonate de Moscova, Cominternul, în afacerile partidului a fost invariabil dezastruos și l-a marginalizat și mai tare, fiindcă a fost perceput ca obedient față de interesele sovietice. Două politici ale Cominternului au fost în mod special ofensatoare pentru electoratul românesc: cererea ca Basarabia să revină în Uniunea Sovietică și cea de autodeterminare a minorităților din România. Această percepție a partidului ca „străin“ și ca unealtă a Uniunii Sovietice a dus la interzicerea sa de către guvern pe 11 aprilie 1924. Interdicția a rămas în vigoare timp de 20 de ani și a împiedicat activitatea partidului. Adepții lui au fost obligați să lucreze clandestin, riscând să fie prinși de Siguranță. Închisoarea era, în consecință, un lucru obișnuit pentru activiștii partidului în perioada interbelică. Ea a cristalizat însă credințele multora dintre aceștia, convingându-i de justetea cauzei. În aceste circumstanțe,

partidul a început să semene cu o sectă, cu membri privați de orice confirmare a convingerilor lor, neputând să participe deschis în politică.

Unele din problemele cu care se confrunta partidul nu erau singulare. Formațiunile de stânga au avut, în general, prea puțină influență asupra vieții politice interbelice. Ca țară predominant agrară, România nu avea o clasă muncitoare autohtonă puternică, în care aceste partide și-ar fi putut forma o bază, în timp ce forța electorală a Partidului Național Țărănesc (format în 1926 prin unirea Partidului Țărănesc cu Partidul Național din Transilvania) a demonstrat atractivitatea acestuia pentru țărănime, datorită programului conform căruia țăranul ar fi trebuit să-și controleze mijloacele de producție din agricultură, iar o parte din decizia administrativă ar fi trebuit transferată în sate. La alegerile generale din 1926, PNT a câștigat 727.000 de voturi (28% din totalul exprimat), în 1928, 2.209.000 (78%), în 1932, 1.204.000 (40%), iar în 1937, 627.000 (20%).

Partidul Social Democrat Român (PSDR), principala formațiune democratică a stângii, a fost frământat în timpul Primului Război Mondial de disensiuni, din care a ieșit scindat în două facțiuni, „maximaliștii” și „minimaliștii”. Prima oglindea ideile bolșevice, promovând dictatura imediată a proletariatului prin revoluție, sub conducerea lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Boris Ștefanov și Alecu Constantinescu. Printre membrii mai tineri ai acestui grup s-au numărat Marcel Pauker și viitoarea lui soție, Ana Rabinsohn.⁴ Diferențele lor cu minimaliștii erau mai degrabă de nuanță decât de substanță, minimaliștii adoptând poziții mai precaute cu privire la nevoia de schimbare violentă. Fragmentarea a continuat cu apariția unei a treia facțiuni, „centriștii”, care susțineau afilierea la Comintern, dar numai în măsura în care aceasta nu atenta la independența României.

Crearea Cominternului în martie 1919 a schimbat profund cursul mișcării socialiste din România, fiindcă a exercitat o atracție irezistibilă pentru membrii PSDR care vizau schimbarea prin revoluție. Maximaliștii susțineau afilierea imediată la Comintern, dar au fost înfrânți de minimaliști, care, la un congres al PSDR din mai, i-au convins pe participanți să adopte un program socialist democratic, incluzând transferul tuturor mijloacelor de producție sub controlul statului, dar în interiorul sistemului politic existent. Conflictul dintre cele două facțiuni a izbucnit deschis din nou în noiembrie 1920, când o delegație de șase membri maximaliști și minimaliști a fost trimisă la Moscova, pentru a negocia afilierea la Comintern. Atunci când Buharin și Zinoviev au criticat PSDR pentru refuzul de a accepta un program revoluționar, minimaliștii au răspuns plângându-se de amestecul Cominternului în compoziția conducerii PSDR.

La întoarcerea delegației de la Moscova, în ianuarie 1921, membrii acesteia au propus consiliului general al partidului o moțiune care recomanda afilierea. Votul a subliniat dezbinările din partid, propunerea fiind susținută de maximaliști și centriști, care formau, la un loc, o majoritate. Minimaliștii, care s-au opus afilierii, au decis să părăsească partidul. Consiliul a hotărât să convoace un congres al formațiunii în mai,

în care principalul punct de pe agendă era afilierea la Comintern. Evenimentul a devenit ceea ce avea să fie privit ca primul congres al Partidului Comunist Român, inaugurat la București, pe 8 mai 1921. Ar fi trebuit să se desfășoare pe parcursul a cinci zile, dar raidurile și arestările poliției au determinat abandonarea lui pe 12 mai, la o zi după votul care decidea afilierea la Comintern. După C. Titel Petrescu, socialist de frunte din perioada interbelică, trei dintre cei mai fervenți avocați ai afilierii erau agenți de poliție care urmăreau, de fapt, să obțină o justificare pentru arestări.⁵ Punctele care nu fuseseră discutate, care includeau adoptarea unui program și alegerea conducerii superioare, au fost abordate într-un al doilea congres, ținut la Ploiești pe 3–4 octombrie 1922, când participanții au adoptat numele de „Partidul Comunist din România, secție a Internaționalei Comuniste”. Aceasta este și denumirea în care partidul apare în arhivele Cominternului. Gheorghe Cristescu a fost ales secretar general.⁶

Apartenența la Comintern a însemnat sărutul morții pentru soarta comuniștilor români în perioada interbelică. În perioada celui de-al doilea congres al partidului, ținut la Ploiești în 1922, impactul afilierii la Comintern devenise clar. La insistența Moscovei, „centriștii” au fost expulzați, la începutul aceluiași an. Sursele Cominternului indică faptul că de la 45.000 de membri ai PSDR înaintea scindării, Partidul Comunist Român a reținut doar 2.000 de membri în 1922.⁷ Pe 11 aprilie 1924, puțin după ce negocierile pentru reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică s-au întrerupt din cauza refuzului rușilor de a accepta orice gen de formulă care ar fi putut fi interpretată ca recunoaștere a suveranității românești asupra Basarabiei, guvernul român a emis un ordin care interzicea PCR.

În consecință, acesta a fost obligat să-și desfășoare activitățile clandestin sau prin organizații-surogat. Ambele strategii constituiau impedimente pentru recrutarea de noi membri și exercitarea unei conduceri democratice a treburilor de partid. Chiar dacă era redus la proporțiile unei aripi marginalizate, acesta era obligat să se comporte, în Comintern, ca un partid comunist „adevărat”, prin convocarea de congrese și implementarea unei linii a partidului. Congresele au fost ținute regulat, dar în secret și în afara României – al treilea, la Viena (august, 1924), al patrulea, la Harkov (1928), iar al cincilea și ultimul dinaintea războiului, la Moscova (1931).

Mai dăunătoare pentru speranțele PCR de a-și câștiga noi adepți au fost directivele Cominternului care constituiau implicit un atac la integritatea națională a României. Acestea erau diametral opuse sentimentelor majorității copleșitoare a românilor, incluzându-i și pe cei aparținând clasei muncitoare industriale. Directivele au provocat scindări și în PCR. Român prin naștere, Cristescu a recunoscut faptul că adoptarea unei astfel de politici de către partid putea duce la interzicerea formațiunii, în timp ce maghiarii transilvăneni Elek Köblös și Sándor Kőrösi-Kriszán s-au declarat în favoarea ei. Pentru a rezolva conflictul, Alexandru Dobrogeanu-Gherea a propus trimiterea unei delegații a PCR la Moscova,

cu scopul de a discuta problema cu conducerea Cominternului. Vizita din septembrie 1923 a avut ca rezultat înfrângerea lui Cristescu.

Tipice pentru acest gen de directive au fost chemarea adresată de cel de-al V-lea Congres al Cominternului, ținut în iunie–iulie 1924, la „separarea politică a popoarelor oprite din Polonia, România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Grecia“, cererea ca Basarabia, Bucovina de Nord și Ucraina occidentală să se unească cu Uniunea Sovietică și aceea ca Transilvania și Dobrogea să devină state independente. Cum PCR era scos acum în afara legii, Cominternul nu mai avea nimic de pierdut prin adoptarea unei asemenea poziții și, parcă pentru a accentua caracterul antiromânesc al formațiunii, partidul l-a instalat pe Köblös în funcția de secretar general la al treilea congres, ținut la Viena.⁸

Delegații au acceptat o rezoluție care proclama dreptul minorităților de a se desprinde din România proaspăt extinsă, poziție reiterată la al patrulea și al cincilea congres. Rezoluția susținea concret pretențiile sovietice asupra Basarabiei afirmând speranțele „muncitorilor și țăranilor din Basarabia ca revoluția lor națională să-i unească cu URSS“⁹. Parlamentul României a reacționat în decembrie, votând o lege care făcea din activitatea comunistă un delict. Drept urmare, peste „800 de membri ai partidului au fost arestați, așa încât a fost necesară crearea de la zero a unui nou aparat de partid“, afirmă rapoartele Cominternului.¹⁰

Politica de autodeterminare a minorităților susținută de partid a atras inevitabil membri din aceste grupuri în rândurile sale, în număr disproporționat, iar asta a întărit și mai mult imaginea de partid „străin“.¹¹ Această imagine este potențată deopotrivă de faptul că, între sfârșitul verii lui 1924 și primăvara lui 1944, secretarii generali ai partidului nu au fost etnici români, și de convocarea celor de-al patrulea și al cincilea congres în Uniunea Sovietică. La primul, Vitali Holostenko, fost membru al Partidului Comunist Ucrainean, a fost ales ca secretar general în locul lui Köblös, dar partidul a continuat să fie frământat de dispute facționale, generate mai degrabă de ciocnirile personale decât de conflictul ideologic. Autoritatea lui Holostenko a fost pusă la îndoială de Marcel Pauker, care, sub numele conspirativ de Luximin, a pretins că reprezintă partidul. A fost susținut de Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Boris Ștefanov și László Luka (Vasile Luca), muncitor maghiar transilvănean care, la congresul de la Harkov, fusese ales în Comitetul Central al partidului. Cum partidul era paralizat de această confuzie, Cominternul a intervenit pentru a convoca al cincilea congres la Moscova, în 1931, impunând un alt neromân, Alexander Ștefanski (Gorn), ca secretar general. Ștefanski era membru al Partidului Comunist Polonez și își exercitase conducerea de la Berlin timp de trei ani, înainte ca Eugen Iacobovici să îi ia locul. În iunie 1936, bulgarul Ștefanov a preluat conducerea și a păstrat-o până în decembrie 1940, când maghiarul transilvănean Ștefan Foriș a fost numit de Comintern.¹²

Compoziția etnică a conducerii partidului l-a făcut foarte vulnerabil în arena ultranaționalistă a politicii românești a anilor 1930, în care mitul „bolșevismului evreiesc“ era propagat de Garda de Fier a lui Corneliu

Codreanu și de alte mișcări de extremă dreaptă, ca Partidul Național Creștin condus de Octavian Goga și Alexandru C. Cuza. Într-un efort de a oferi o imagine mai autohtonă, unii membri evrei ai partidului și-au luat nume românești de împrumut. Printre ei se numără Iosif Chișinevski (Iosif Roitman), Leonte Răutu (Lev Oigenstein) și Valter Roman (Ernst Neuländer). Cei care nu au făcut-o, ca de pildă Ana și Marcel Pauker, Bela Brainer și Remus Koffler, au confirmat suspiciunile din mintea publicului cu privire la adevăratele lor loialități. Prezența lor, cuplată cu cea a maghiarilor transilvăneni de felul lui Köblös și Foriș, și a bulgarilor Gheorghe Crosneff și Dimităr Colev (Dumitru Coliu), a sugerat ideea că folosirea cuvântului „român” în titulatura partidului e o ficțiune. Cei mai mulți români ignorau faptul că majoritatea evreilor din România nu făceau parte din PCR și că o serie de lideri, ca Dobrogeanu-Gherea și Marcel Pauker, au fost victimele epurărilor lui Stalin din Uniunea Sovietică.

Numărul de membri ai partidului a rămas mic. În 1922, partidul avea 2.000, dar conform cifrelor Cominternului numărul lor a scăzut în 1925 la 1.661. În 1927, el s-a prăbușit masiv, la numai 300, probabil fiindcă poziția partidului cu privire la Basarabia devenise bine-cunoscută, dar avea să crească din nou, încet, în anii 1930, până la un maximum, în 1937, de 1.635 de activiști.¹³ Minoritățile totalizau un procent disproporționat de mare. O analiză a membrilor din anii 1930 arată că maghiarii constituiau mai puțin de 8% din populația țării și aproximativ 26% din PCR. La evrei, cifrele erau de 4% din populație și 18% din partid, la ruși și ucraineni, 3% și 10%, iar la bulgari, 2% și 10%. Prin contrast, românii constituiau 72% din populație, dar numai 23% din membrii partidului.¹⁴

În ciuda interzicerii, partidul a răspuns dificilelor condiții economice, dovedindu-se activ pe frontul muncii. A organizat o serie de greve, dintre care una avea să aducă în prim-plan un lucrător la căile ferate care, după impunerea regimului comunist în România, a devenit liderul țării. Gheorghe Gheorghiu era o pasăre rară printre membrii PCR, fiindcă era în același timp etnic român și provenea din clasa muncitoare (tatăl lui era lucrător manual). Lipsa lui de educație formală îl face să se deosebească de intelectualii partidului, ca soții Pauker și Lucrețiu Pătrășcanu, și chiar față de cel care avea să-i devină ulterior prieten apropiat, Emil Bodnăraș, care absolvise o școală de ofițeri românească.¹⁵ Gheorghiu se născuse la Bârlad, pe 8 noiembrie 1901. Când a împlinit 11 ani, părinții, Tănase și Ana, l-au trimis la muncă, în chip de hamal în portul Galați. A reușit să absoluteze trei ani de gimnaziu într-o școală comercială, calificându-se ca electrician. După o sursă, a avut o serie de locuri de muncă la un depozit de cherestea, un altul la o fabrică de textile și apoi într-un atelier de dogărie în Piatra Neamț și Moinești. Între 1919 și 1921, a lucrat ca electrician la Câmpina, după care s-a întors la Galați, unde a continuat ca electrician la un atelier de cale ferată. Acuzațiile de „agitație comunistă” au făcut să fie transferat de la atelierele feroviare din Galați la Dej, pe 15 august 1931, iar această asociere a făcut în cele din urmă ca particula „Dej” să fie atașată numelui său.¹⁶

Pentru intrarea lui Dej în Partidul Comunist au fost avansate diferite date: 1928, 1930 și 1932. Ca angajați ai statului, muncitorii de la căile ferate nu aveau dreptul la grevă, iar asta nu făcea decât să le sporească nemulțumirea. Gheorghiu-Dej a început să împărtășească nemulțumirile colegilor săi și pe 20 martie 1932 a participat la o întrunire națională a lucrătorilor feroviari la București. Acolo, a fost ales în Comitetul Central de Acțiune. Pe 2 februarie 1933, ferovarii de la atelierele Grivița din București au intrat în grevă, după ce guvernul s-a retras din acordurile anterioare cu privire la condițiile de muncă pe care le încheiase cu oamenii. Greva s-a extins la lucrătorii de cale ferată din Cluj și Iași. Gheorghiu-Dej și alți membri ai comitetului au fost arestați pe 14 februarie, iar a doua zi la șantiere au avut loc ciocniri violente între muncitori și poliție, care s-au soldat cu moartea câtorva greviști. Deși se afla în închisoare în timpul acestor tulburări, lui Gheorghiu-Dej i s-a intentat un proces ca instigator, împreună cu Constantin Doncea, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Ilie Pintilie, Gheorghe Vasilichi și peste o sută de alți „agitatori”. Condamnat pe 19 august 1933 la 12 ani de muncă silnică¹⁷, a fost trimis în închisoarea Doftana de lângă Câmpina, unde, în 1936, i s-au alăturat toți ceilalți comuniști închiși, în urma unei decizii a autorităților de a-i aduna pe toți laolaltă. Dacă scopul era acela de a-i controla mai ușor, a fost un eșec total, așa cum indica un raport al poliției din septembrie 1936:

La Doftana, comuniștii, deși izolați în celulele lor, își continuă munca politică, [...] țin conferințe zilnice și [...] discută subiecte de agitație comunistă [...]. Deținuții sunt organizați într-un colectiv care îi include pe toți comuniștii deținuți. [...] În plus, există un grup comunist [...] care conduce colectivul.¹⁸

Istoriografia comunistă postbelică a acordat însemnării la Doftana un loc sacrosanct în cariera lui Gheorghiu-Dej, la fel ca grevei de la Grivița și loviturii de stat din 23 august 1944. Ea a continuat să se bucure de un statut mitic în analele mișcării comuniste compilate sub Nicolae Ceaușescu, care a ispășit și el o condamnare de doi ani acolo, pentru agitație comunistă, între 1936 și 1938. Experiența din închisoare a comuniștilor de la Doftana a fost prezentată ca parte integrantă a luptei de clasă între proletariat și o alianță a burgheziei și proprietarilor de pământ, în care burghezia și proprietarii, confrunțați cu perspectiva unei înfrângeri iminente, au recurs la uzul legislației „de natură represivă” pentru a curma creșterea „mișcării revoluționare a proletariatului”. Condițiile în care erau ținuti comuniștii la Doftana, a susținut un istoric al partidului, revelau „intenția premeditată de a-i distruge fizic și moral prin presiuni, izolare, bătăi și înfometare”¹⁹.

Acest gen de blam generalizat nu este susținut de dovezi solide. Deși ocazional au fost folosite carcere în care deținuții erau ținuti în întuneric total, solitar, cei din celulele obișnuite, adiacente, puteau comunica între ei. Deținuților de la Doftana le erau permise vizitele, pachetele cu mâncare, bani și materiale de citit.²⁰ În închisoare era introdusă pe ascuns chiar și corespondența, iar asta i-a permis lui Gheorghiu-Dej să rămână